

Delo Eme Umek je predvsem posvečeno arhivistični problematiki, pri čemer zajema vprašanje razvoja sistemov poslovanja s spisi v okviru zemljiškega gospodarstva. Na ta način pojasnjuje naše vedenje o predzgodovini arhivov na Slovenskem, prikazuje razvoj arhivistike v deželni, kasneje državni arhiv v Ljubljani ter predstavlja pomemben prispevek k problematiki izdelave inventarjev gosposkiških arhivov. Lastniki gosposkiščin niso gradiva hranili le v posebno varnih prostorih, marveč so zanj izdelovali, v skrbi, da se ne bi izgubilo, razne repertorije. Repertorij, ki je bil sestavljen na Dolu leta 1695, ni ohranjen, pač pa ga je Umekova rekonstruirala po zapuščinskem inventarju Janeza Danijela Erberga. Ta je kupil graščino Dol leta 1688. Jožef Klasanc Erberg je izdelal nov načrt razvrščanja gosposkiških spisov po osnovi.

Ko je leta 1789 Jožef Kalasanc prevzel upravljanje svojega premoženja, se je posvetil tudi varstvu gradiva. Pod vplivom barona Žige Zoisa, Frana Breckerfelda in drugih svetovalcev je začel zbirati arhivsko gradivo Kranjske in njenih pomembnih mož. Pri tem zbiranju so mu pomagali Anton Tomaž Linhart, Jernej Kopitar, Janez Anton Suppanschtsch, Tomaž Dolinar. Njegove sorodstvene vezi z mnogimi kranjskimi plemiški družinami so mu olajšale zbiranje gradiva. V njegovo posest je prišel arhiv Gallenbergov, s katerimi so bili Erbergi v sorodstvu in svaštvo. Jožef Kalasanc je zbral tudi veliko listin in rokopisov, ki so izvirali iz jezuitskega kolegija v Ljubljani, in gradivo pomembnih plemiških rodbin na Kranjskem: Neuhausov, Strasoldov, Breckerfeldov in Gallenbergov. Omeniti je treba zanimivost v zvezi z delom dolskega arhiva, povezanim z Jožefovim delovanjem na avstrijskem dvoru. Ko je cesar Ferdinand zvedel, da je Jožef Kalasanc bolan, je 4. julija 1843 ukazal, da njegovi pooblaščenici prevzamejo vse gradivo, ki se nanaša na njegovo mesto vzgojitelja, kakor tudi pisma cesarice Marije Ludovike Erbergu. Za ta pisma je Jožef Kalasanc v svoji poslednji volji odredil, da jih položijo v njegov grob. Po Jožefovi smrti 10. julija 1843 so bili 9. avgusta predani cesarju vsi spisi zadevajoči njegovo službo vzgojitelja. Glede pisem cesarice niso upoštevali Jožefove poslednje volje.

Avtorica zelo podrobno v posebnem poglavju opisuje tudi usodo dolskega graščinskega arhiva. Ko je s smrtjo Jožefovega sina Jožefa Ferdinanda družina Erberg izumrla, so dediči, zdaj le v ženski liniji z Antonijo poročeno Attems, konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja sklenili, da bodo umetniške in arhivske zbirke prodali. Že pred tem se je že marsikaj prodalo in porazgubilo. Kljub temu je del obsežne, arhivske zbirke ostal v Ljubljani v deželni muzeji. Velik del umetniških predmetov, rokopisov, tiskov pa so dediči prodali drugim izven dežele, kar je pomenilo veliko škodo, saj je celotna zbirka dolskega graščaka predstavljala edinstveno kulturno zakladnico. Kam je šlo to dragoceno gradivo? Arnold Luschin pl. Ebengreuth je izjavil, da so prišli mnogi najbolj dragoceni rokopisi iz Ebergove zbirke po večini v Dvorno biblioteko, Vojni arhiv na Dunaju, štajerski deželni arhiv. Poizvedbe o tem gradivu pri Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju, Avstrijski nacionalni biblioteki na Dunaju in v štajerskem deželni arhivu v Gradcu, kot omenja avtorica, niso dale rezultatov.

Dolski arhiv je pred več kot sto leti, ko ga je prevzel Deželni muzej v Ljubljani, začel urejati Karel Dežman. To delo je med obema vojnoma nadaljeval Josip Mal, Ema Umekova pa po letu 1958. Njen popis gradiva je narejen po shemi, ki je bila v rabi v tedanjem arhivu LRS, zato je razvrstila gradivo v skupine: normalia, dominicalia, rusticalia, ecclesiastica, iustitialia, korespondenca, familiaria, posebno udejstvovanje. Popis Umekove je narejen zelo podrobno in temeljito, kar olajša iskanje. Formulacije vsebine spisov so jasne, kar je zahtevalo poglobljeno zgodovinsko proučevanje. Orientaciji po gradivu bo odlično služil tudi osebni in krajevni register na koncu dela. Zgodovinarji-raziskovalci Kranjske in sosednjih dežel bodo lahko na dolskem graščinskem arhivskem gradivu proučevali različne zgodovinske teme za obdobje od 16. do 19. stoletja. Naj omenimo le nekatere, ki jih pregled gradiva ponuja: posestne in premoženjske razmere fevdalnih družin ter gospodarstvo in finančno poslovanje zemljiških sosesov, obveznosti kmetov-podložnikov, zapuščinske zadeve, sodni procesi, korespondenca, zasebno življenje članov rodbin. Veliko je tudi topografskega gradiva in podatkov o vzdrževanju in oskrbovanju Vojne krajine.

Ema Umekova, je z obdelavo in ureditvijo dolskega graščinskega arhiva prispevala k poznavanju njegove strukture in njegovi večji dostopnosti. Z izredno vestnostjo, natančnostjo in strokovnostjo sestavljen inventar pa bo dragoceno in neobhodno pomagalo vsem, ki se bodo kot zgodovinarji ali strokovnjaki drugih strok ukvarjali s proučevanjem tega arhivskega gradiva in iskali podatke za svoje raziskave. Na ta način bo tudi vloga plemiških družin ali njenih posameznih članov postala v slovenski zgodovini bolj jasna.

Ignacij Voje

Karl Kaser, Hirten, Kämpfer, Stammeshelden. Ursprünge und Gegenwart des balkanischen Patriarchats. Wien; Köln; Weimar: Böhlau Verlag, 1992. 462 strani.

Docent inštituta za zgodovino jugovzhodne Evrope na univerzi v Gradcu Karl Kaser je pri založbi Böhlau v kratkem času izdal že drugo knjigo. Prva je izšla leta 1990 z naslovom Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft in se teoretično in metodološko ukvarja z vprašanjem, kaj je sploh zgodovina jugovzhodne Evrope. Delo Hirten, Kämpfer, Stammeshelden pa je povsem drugačne vrste, čeprav prav tako obravnava del zgodovine jugovzhodne Evrope. V njej se je Kaser namenil proučiti vzroke in sedanost balkanske patriarhata, kar je tudi podnaslov njegovega 462 strani obsežnega teksta, ki obsega z uvodom in zaključkom v petih poglavjih 398 strani osnovnega teksta, 7 strani slovarja specialnih izrazov (ne sicer vseh, ki se pojavljajo v tekstu), 51 strani obsega izbrana bibliografija s 652 naslovi, zadnjih pet strani je še register imen, krajev in pojmov. Knjiga je obogatena tudi z 20 zemljevidi in 34 črno-belimi fotografijami.

Kaj knjiga obsega po ozemlju, naj povem kar s Kaserjevimi besedami: »v poštev pride ozemlje, ki se razteza na nad 100.000 km² in je s tem nekaj večje kot Avstrija. V celoti ali približno v celoti zajema pokrajine oz. države Črna gora, Albanijo, Kosovo in Metohijo, Epir in Tesalijo, nadalje južno in zahodno Makedonijo . . . Sredi prejšnjega stoletja je v okviru te pastirske družbe najverjetneje živelo okrog poldrug milijon ljudi, danes pa jih tu prebiva okrog šest milijonov. Domovina te nomadske družbe, katere izvor, zgodovino in današnji pomen nameravam opisati, sega od Durmitorja na severozahodu historične Hercegovine, ki je danes del Črne gore, do ambrakijskega zaliva (ali zaliva Arte) na južnem robu Epira, med kotorskim zalivom na obali Črne gore in južnimi izrastki Kopaonika na severovzhodnem robu današnje srbsko-albanske province Kosova, oz. do zahodnomakedonskih gorskih grebenov.«

Vsekakor gre za področje, ki velja za najbolj zaostali del nekdanje Jugoslavije, deloma tudi Grčije in Albanije po eni strani, po drugi pa za ozemlje ljudi, ki jih je še pred nedavnim ovijala tančica skrivnostnosti, včasih celo pustolovskosti. Stare družbene strukture so na tem področju, ki ni tako zelo daleč od velikih evropskih prestolnic, ostale stoletja v bistvu nespremenjene in nedotaknjene, način življenja se je le malo spreminjal. Kot je bilo življenje teh ljudi na robu, včasih celo na skrajnem robu večjih dogodkov evropske zgodovine, tako je ostalo tudi na robu proučevanja žitja in bitja teh krajev in ljudi. Seznan literature sicer kaže, da ne moremo enostavno zanikati zanimanja za to področje, vendarle pa manjka še veliko raziskav; mnogo problemov, področij in etničnih skupin je relativno slabo znanstveno osvetljenih in razloženih. Glede na hiter proces razpadanja starih struktur v zadnjih štiridesetih letih pa bodo takšne študije tudi v bodoče vedno manj mogoče, če izvzamemo celo današnje na pol vojno stanje.

Kaser je svoje videnje balkanskega patriarhata napisal na podlagi skrbnega branja najrazličnejše znanstvene, potopisne, uradne in publicistične literature v različnih jezikih in nam podal dokaj jasno sliko o problemu. Pri tem si je bralec tudi zelo hitro na jasnem, kje tičijo še odprta vprašanja, kje so razlike. V marsičem Kaserju tudi ni mogoče pritrlditi, saj so nekatera sklepanja ali razlage opravljene na podlagi dosedanjih skromnih raziskav in so konkluzije vprašljive. V celoti gledano pa je treba reči, da je Kaser napisal zanimivo knjigo, ki bo nemara tudi spodbudila nadaljnje raziskave. Raziskovanje tega področja je še posebej zahtevno tudi zaradi obilice in različnosti nacionalnih skupnosti, njihovih jezike pa razen domačinov obvladajo le zelo redki učenjaki.

Po obsežnem uvodu, v katerem Kaser pove, zakaj se je lotil te raziskave, najprej prikaže prebivalce tega področja v času od antike do danes. V drugem poglavju razpravlja o zgodovini ilirskih dedičev, ki zanj predstavljajo lastno zgodovino. Najobsežnejše je tretje poglavje, v katerem se Kaser ukvarja z elementi patriarhalne mentalitete in nas podrobneje seznanja z rodovno plemensko družbo, položajem moža in žene v družini, govori o poroki, krvni osveti, kultu prednikov, nenapisanem pravu. V četrtem poglavju se je posvetil načinu življenja, predvsem pašništvu, v katerem ovce in koze predstavljajo za te ilirske in slovanske prebivalce črna in belo zlato (pač glede na barvo dlake), zadnje ali peto poglavje pa opisuje začetek konca patriarhalne družbe na Balkanu, ki ga je spodbudilo uvajanje centralističnega državnega aparata. Prvič se je takšen poskus posrečil Ali paši Janinskemu na prelomu 18. stoletja, izveden pa je bil z veliko krutostjo. Konec osmanskega cesarstva in nastanek nacionalnih držav na Balkanu je potem pomenil čedalje hitrejši razkroj nekdanje patriarhalne skupnosti, ki se je definitivno končal v desetletju ali dveh po drugi svetovni vojni.

K pisanju knjige, so Kaserja vodili trije motivi in vsi trije so zanimivi. Najprej gre za bogastvo socialnočloveških odnosov, ki jih v drugih predelih Evrope ni, ohranili pa so se v teh krajih zato, ker stoletja niso poznali drugega kot boj za svoje ovce in koze. Drugi motiv je regija, v kateri se za dolga stoletja skorajda niso ohranili nikakršna pisna pričevanja in je zato pri preučevanju treba poseči po metodi historične antropologije in etnologije. Tretji razlog pa je, da je bilo to področje periferija in to ne samo v primerjavi z zahodno Evropo, pač pa tudi v samem turškem cesarstvu. To področje pa je bilo po Kaserjevih besedah tudi ekstremno nenaklonjeno in sovražno prometnim povezavam. Družba na tem področju je za Kaserja patriarhalni dedič nekdanje ilirske civilizacije, ki je bila od prihoda pod Rimljane izpostavljena najprej rimskim, nato pa bizantinskim, slovanskim, grškim in turškim vplivom, pa vendar je ostala neka določena socialna ali civilizacijska matrica neokrnjena skozi vse čase, kljub različnim vplivom. Ta teza se mi osebno zdi sprejemljiva, je pa v literaturi doživela že mnogo odklonitev, saj niti ni nova. Kaser sam dodaja, da jo je v bistvu formuliral že Jovan Cvijić, Kaser pa jo je zdaj skušal le dopolniti, pri čemer se je metodološko dodobra seznanil s francosko analistično in etnohistorično metodo ter pri tem spoznal, da je ostalo odprtih še precej metodoloških vprašanj. Ob tem se je postavil na stališča, da ni važno oz. odločilno, če se problematike loti s historične ali etnološke plati. Kajti brez upoštevanja vseh dopolnjujočih se znanstvenih disciplin danes za nobeno stran ni mogoče, da bi rešila probleme, ki se postavljajo ob raziskovanju. V tem mnenju mu ne bodo pritrldili samo največji obojevalci bodisi etnologije, bodisi zgodovine, ki pa si ob tem tudi lastijo svojo enkratnost in neprimerljivost.

V zaključku podaja Kaser svojo razlago fenomena, zakaj je struktura družbe na tem delu Balkanskega polotoka lahko ostala stoletja dolgo nedotaknjena. Pri tem navaja tri poglavitne vzroke: 1. prebivalstvo se je zaradi konfiguracije tal vse do 20. stoletja izmaknilo kontroli državnih in oblastnih organov, 2. zaradi samega pastirsko-nomadskega gospodarstva, v katerem je bila ženska odrinjena le v reprodukcijo in delo, moški pa je moral biti zaradi stalne ogroženosti družine in črede stalno pripravljen in usposobljen za boj, s tem pa je stopal v ospredje javne sfere, tretji element pa je bilo skupno življenje več gospodinjev, zadržug ali rodov. Vzroke balkanskega patriarhata Kaser postavlja v arhaično ilirsko družbo, katere strukture so se raztezale okrog dva tisoč let čez vso zahodno Jugovzhodno Evropo, vse dokler niso prišli na to področje Rimljani. Tu in v tem času se je izoblikovala tista socialna paradigma, ki je omogočila pastoralnim družbam, da so se ohranile v ekstremnih ekoloških, ekonomskih in političnih okvirih. To socialno paradigmo pa Kaser imenuje ilirsko dediščino. Omenim naj še, da Kaser uvršča

srbsko zadrugo v organizacijo, ki se je razvila v hribih in ne v ravnini. Nadaljna njegova teza je, da je balkanska patriarhalna družba v času turške nadoblasti okostenela, ker se turška administracija za ta odročna in hribovita področja ni dosti brigala. Šele nastanek nacionalnih držav Grčije, Srbije, Črne gore in Albanije je pomenil konec patriarhalne organizacije, ne pa tudi patriarhalne mentalitete, ki je ostala vitalna do današnjih dni. Kaserjeva knjiga je prav gotovo zanimivo branje in rezultat marljivega poglobljanja v obsežno literaturo, je univerzitetni kompendij z jasno začrtano problematiko, ki jo po mojem mnenju večkrat delajo manj prepričljivo sklepanja na podlagi relativno že zelo stare znanstvene literature. Druga pač ni, vendar se vprašljivosti takšnih zaključkov ne da zanikati.

Franc Rozman

Gertraud Marinelli-König, Polen und Ruthenen in den Wiener Zeitschriften und Almanachen des Vormärz (1805–1848). Versuch einer kritischen Bestandsaufnahme der Beiträge über Galizien, die Bukowina und das polnische Geistesleben insgesamt. Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1992. 638 strani.

Avtorica in njen obsežni projekt bralcem Zgodovinskega časopisa nista neznana. O podobnem delu, ki se nanaša na Rusijo, smo že poročali v 44. letniku leta 1990 na straneh 642–643. Tokrat predstavlja dunajska slavistka in zgodovinarica izsledke svojega obsežnega in mukotrpnega dela, ki se nanaša na Galicijo in Bukovino oziroma na Poljake in Ukrajince ali Rusine. Ker je v tem področju živelo razmeroma veliko Židov in nekaj Nemcev, zajemajo podatki tudi njih oziroma vse tiste, ki so v obravnavanem času tam živeli in delali in se je zdelo dunajskim časopisom primerno, da o tem poročajo na podlagi dopisov ali s pomočjo drugih avtorjev.

Število časopisov kot tudi vsebina poročil o Galiciji in Bukovini sta zahtevali od avtorice večstranski izbor. Izhajala je iz želje, da dokumentira odmev političnega, kulturnega, družbenega in gospodarskega dogajanja razvoja. Izločila je dnevno časopisje, zabavno branje (Unterhaltungsbibliotheken), ozko specializirane verske, medicinske, vojaške, pravne, trgovske, poklicne, ženske in otroške časopise. Kljub taki omejitvi jih je morala pregledati kar 49. Pritegnila je tudi dve neperiodični publikaciji: Franz Sartori, Naturwunder des Oesterreichischen Kaiserthums, Wien 1810 in Topographisch – statistisches Archiv des Königreichs Ungarn (Csaplovics) iz leta 1821.

Delo Gertraud Marinelli-König je pomembno iz mnogih ozirov. Že samo branje v smislu informiranja o tamkajšnjih razmerah nas popeljuje na mnoge dogodke, ki jih poznamo tudi iz naše preteklosti. Tako vzemo, da so imeli nekateri tamkajšnji ljudje podobne težave kot nekateri naši predniki. Tako naj bi odkril Ameriko nek Poljak, mučilo jih je Kopernikovo poreklo, trpeli so zaradi občutka manjvrednosti pred Nemci. Celoten vtis, ki ga dobimo na podlagi objavljenih podatkov o Galiciji in Bukovini, pa je zelo ugoden. Vidi se, kaj sta pomenila Krakov in Lvov, zlasti njuno šolstvo, vidi pa se tudi, da je bil prepad med mestom in vasjo veliko hujši kot pri nas. Tudi tamkajšnje socialne razmere so izredno zapletene. Zelo jih obremenjujejo tudi nacionalni odnosi in versko stanje. Poleg katoličanov imamo namreč še uniate, pravoslavne, protestante in pripadnike židovske vere.

Dogajanje v revolucionarnem letu 1848/49 (knjiga Marinellijeve tega več ne obravnava) kaže mnoge podrobnosti z našim, zlasti na velikem delu Kranjske. Ker predzgodovine ne poznamo, smo si skušali ustvariti sliko na podlagi podatkov iz knjige. Marsikaj se lahko poučimo, zlasti glede socialnih in nacionalnih razmer, pravega odgovora pa vseeno ni. Povsem jasno se vidi, kako je tudi tu vplivala Metternichova osebnost. Mogoče režim ni bil tako trd, tudi politika do Poljakov je drugačna kot do Slovencev in Rusinov, vseeno pa vesti, ki bi kazala na politične priprave, ni. Odsotnost političnih analiz je najbolj čutili pri poročilih o uporu 1846. leta. Povsem drugačno zadovoljstvo pa bralca prevzame, ko se želi prepričati o kulturnih razmerah. Poročila o knjigah, šolah, gledališču, umetnosti so bogata in omogočajo določene primerjave z našim ozemljem. Kar majhna zavist nas prevzame, ko vidimo, koliko je bilo izdanih raznih statističnih-topografskih priročnikov, celo za posamezna okrožja.

Ko jemljemo v roke tovrstne knjige, se nam takoj zastavi seveda tudi vprašanje, koliko so v njih prisotni Slovenci. Rezultat je presenetljiv. Pričakovali bi kakšno vest o Matiji Čopu, ki je živel v Lvovu v letih 1822–1827, pa nič. Srečamo »našega« Baltazarja Hacqueta, ki pa ima nekoliko spremenjeno ime. Poročila ga navajajo kot Belezarja in Belsazarja. 1807. leta je v Galiciji Martin Kuralt izdal knjigo Antona Janše o čebelarstvu. Hkrati vzemo, da je Kuralt ustanovil tudi inštitut za čebelarstvo in predaval pomologijo. Jernej Kopitar nastopa le dvakrat. V prvem primeru je recenziral izdajo neke poljske knjige, v drugem pa se omenja kot jezikoslovec. Naše literate, ki so ustvarjali v tujih jezikih, slabo poznamo. V konkretnem primeru vzemo za Heinricha Levitschnigga (1810–1862), ki je napisal gledališko delo Poljski Faust (Polens Faust). Poročevalca je kar razburilo, saj je 1842. leta kar štirikrat o njem pisal v Allgemeine Theaterzeitung. Naš človek bi utegnil biti še umetnik Ignaz Schuppanzigh (1776–1830), »der bekannte Tonkünstler«. Čeprav dopuščamo možnost, da bi bilo mogoče odkriti še kakšnega našega človeka, to ne bi spremenilo vtisa, da so takratni dunajski časopisi zelo slab vir za študij odnosov slovenskih dežel z Galicijo in Bukovino. Ker so sedaj meje bolj odprte, po vesteh dr. Andreja Moritscha pa so tamkajšnji arhivi iz časov našega sobivanja v isti državi dobro ohranjeni, bi kazalo ta vprašanja boljše raziskati, tudi za kasnejše obdobje seveda. Če že ni bilo tam veliko naših ljudi, pa so bili tisti, ki so tam službovali, pomembni. Med njimi je bilo kar nekaj profesorjev.

Gertraud Marinelli-König obeta kot tretjo knjigo tisto, ki bo na enak način prinesla vesti o južnih Slovanih. Glede na dosedaj odlično opravljeno delo, ki ga je kazala v obeh doslej izšlih delih, ne moremo skriti veselja, pa tudi radovednosti, kako bo rešila probleme z nacionalnostjo v Trstu, na Koroškem in